

500 jaar Reformatie

Pelgrimskerk Zoetermeer

31 oktober 2017

18.00 uur oecumenische vesper

Met pastoor Jaap van der Bie en ds. Jaap van den Akker

Verplaatsing naar 't Centrum, vanaf 19.00 uur

Tischreden

Opening

Vorige week las ik in het *Nederlands Dagblad* dat paus Franciscus is dankbaar is voor dit Lutherjaar, en met name 'voor het grote geschenk dat we in staat zijn geweest om dit jaar als broeders en niet meer als rivalen te herdenken, na eeuwenlange verwijdering en conflict'. Dit is 'dankzij Gods genade en door het groeien in wederzijds begrip, vertrouwen en samenwerking', zo zei de paus tegen vertegenwoordigers van de calvinistische Church of Scotland. Door de 'wederzijdse uitzuivering van de herinnering' zijn protestanten en katholieken nu volgens de paus in staat elkaar te zien 'zoals God ons ziet', namelijk als 'zijn kinderen, wedergeboren in Christus'. (ND 27 oktober 2017)

Die dankbaarheid deel ik met de paus, en daarom ik ook erg blij en zelfs vereerd dat pasoor Jaap van der Bie vandaag onze gast is,. En ook zijn licht op 500 jaar Reformatie zal laten schijnen. Het is mooi dat we deze bijzondere 31ste oktober, precies 500 jaar na de Reformatie in oecumenisch verband te herdenken. Dus een speciaal welkom aan alle de katholieke gasten vandaag in ons midden.

Een bijzonder avond. Ook de manier waarop we vandaag 500 jaar Reformatie gedenken.

Een eigentijdse vorm van de *Tischreden* van Luther.

En dat kan alleen met een kok. Fantastisch dat Fred Cammeraat in staat is geweest om vanavond voor ons een echt middeleeuws buffet te serveren voor meer dan 50 mensen.

En nu ik toch bezig ben ook dank aan de vrijwilligers van De Pelgrim achter de schermen en met name voor de flexibiliteit van Frank van Beld om deze avond mogelijk te maken.

Tischreden hebben als kapstok aan deze avond meegegeven. Tafelgesprekken - van Luther. Wat zijn die *Tischreden* eigenlijk?

In 1525 trouwt de uitgetreden en inmiddels geëxcommuniceerde Maarten Luther met de voormalige non Katharina van Bora. Luther gaat wonen in het voormalig Zwarte Klooster in Wittenberg.

Tussen de 35 en 50 mensen wonen er in het huis. Hun vijf kinderen, een oude tante, neven en nichten zonder ouders. Een secretaris, de conciërge, de huisleraar, een kokkin, knechten etc. Om het grote complex levensvatbaar te houden wonen er ook studenten in het huis, tussen de 10 en 20.

Gasten bleven soms weken en ook vrienden schoven tegen etenstijd aan.

In de namiddag werd er gegeten in het voormalige refter. Een diverse en grote groep dus! Luther en Katharina zitten aan het hoofd van de tafel, en dan de rest, naar rang en leeftijd afdalend. Mannen en vrouwen om de beurt.. Een mes heeft iedereen bij zich, een lepel ligt klaar, vorken zijn er niet..

Na de maaltijd komt een kleinere groep van dit gezelschap bij elkaar in de woonkamer. Katharina is als enige vrouw welkom. Luther voert het woord. De aanwezigen schrijven op wat hij en anderen zeggen aan tafel en in de woonkamer. Zo ontstaan de Tischreden, later in boekvorm uitgegeven, meer dan duizend bladzijden...

Vandaar deze avond. Tischreden anno 2017.

We eten, we luisteren, we praten. Eerst maar eten, want het is inmiddels de hoogste tijd!

Gebod

Boerensoep met brood

19.30 Tischrede 1

A. Inleiding.

500 jaar reformatie.

Eigenlijk is die titel al verkeerd. De kerk 'reformeert' zich continue. De kerk vindt zichzelf steeds opnieuw uit. Dat was al tweeduizend jaar geleden rond het jaar dertig van onze jaartelling, toen de leerlingen van Jezus in vuur en vlam kwamen en eindelijk geraakt werden door de geest van opstanding en nieuwe leven en de straat op gingen om over Jezus te vertellen. Maar dat was natuurlijk ook zo een paar eeuwen later zo toen die kleine beweging rond Jezus een machtsinstituut was geworden en op alle gebieden van het leven zijn invloed deed gelden. Ook toen was er tegenspraak. Ook toen reformeerde de kerk zich. Keer op keer hadden gelovigen gewaarschuwd dat de kerk zich dreigde te vervreemden van haar oorspronkelijk idealen en vele malen hadden mensen gewaarschuwd tegen de wildgroei aan kerkelijk ritueel. Zogenaamde 'armoedepredikers' hadden gewaarschuwd tegen de overmaat aan kerkelijk bezit en daar het apostolische ideaal van armoede en eenvoud tegenover gezet; mystici hadden tegen het overdadig ritueel verinnerlijking gepredikt en de Moderne Devotie had opnieuw aandacht gevraagd voor de Bijbel. Wat is er dan anders in 1517? Niet zo heel veel. In de middeleeuwen was de kerk er steeds weer in geslaagd de kritiek van gelovigen vruchtbaar te maken en te incorporeren in het eigen beleid. Zoals met de mystici, van Ruusbroec en Theresa van Avila, zoals met de *back to basic* prediking van Franciscus van Assisi. Zoals met Thomas á Kempis en de Moderne Devotie.

In 1517 lukte dat niet meer. Luthers protest tegen de aflaat kreeg zijn eigen dynamiek en resulteerde uiteindelijk in een scheuring binnen het westerse christendom. Tot Luthers eigen verassing en schok, denk ik. De tijden waren veranderd, zeker. Maar Luther zelf was ook niet de makkelijkste. Ik weet niet veel van de karakters van Franciscus van Assisi, van Theresa van Avila of van Thomas á Kempis, maar ik heb daar toch een ander beeld bij, ingetogener, dan bij Luther. Luther was driftig, impulsief. Een moeilijke man – voor zichzelf en voor anderen. Hij had maar weinig ruimte voor de nuance. Het was óf zwart óf wit. Eén vlekje in je leven, één foutje en alles is mislukt.

Zowel qua gedrag als qua postuur doet hij me altijd ook aan Abraham Kuyper denken. Ook zo'n driftkop en bullebak – maar goed - het is maar het beeld dat ik van hem heb gekregen.

Feit is dat die ongenueanceerdheid ook aan Luther klééft. Ergens moet zijn fulmineren tegen de Joden en ook tegen de boeren in de boerenopstanden vandaan zijn gekomen. Wie het niet met hem eens was, was de duivel.

Zijn denken was ook *apocalyptisch*. Hij was ervan overtuigd dat we in de eindtijd leven. Dan kom het erop aan de juiste keuzes te maken. Dan is er geen ruimte meer voor relativering, voor schipperen. Voor politiek correct handelen. Het tekent zijn haast en zijn scherpste.

En toch had ook Luther een zachte en een mystieke kant. Hij was en bleef tenslotte een monnik. Ook al trad hij uit en trouwde hij.

Angst en onzekerheid

Waar was het Luther om te doen? Luthers wereld is de onze niet meer en is ons vreemd geworden. De wereld van Luther was een wereld van duivels en demonen, van lijfeigenen en horigen, een wereld van ridders en adellijken, een wereld waarin een mens zo maar kon worden overvallen door ziekte, of waarin hele bevolkingsgroepen konden worden getroffen door de pest. In die wereld was de vraag wat er na de dood met een mens gebeurde acuut: de dood loerde altijd om de hoek. De groteske schilderijen van Jeroen Bosch verbeelden de panische angst van middeleeuwers voor wat er na dit leven stond te gebeuren. Luthers zielenstrijd was enerzijds de strijd van een gelovig individu; anderzijds stond hij model voor de angst en onzekerheid van oneindig veel tijdgenoten.

Hoe kon een mens zeker zijn van zijn heil? Het kerkelijk antwoord op die vraag voldeed niet langer. Aflaten, biechtsessies, het kerkelijk ritueel: ze bevrijdden Luther en zijn tijdgenoten niet van hun angst. Wanneer was berouw diep genoeg? Wanneer had een mens vaak genoeg gebiecht? Wanneer had een gelovige genoeg gedaan om zonden uit te boeten? De middeleeuwse kerk had een fijnmazig systeem ontwikkeld om te definiëren wanneer berouw oprecht was, maar Luther verdwaalde in de middeleeuwse theologische scherpstijperij. Hoe kon een onvolmaakt mens ooit voldoen aan Gods gerechtigheid? Luther dwaalde rond in de krochten van zijn eigen ziel en radicaliseerde op ongeëvenaarde wijze het begrip 'zondaar' en het begrip 'gerechtigheid'. Met nietsontziende eerlijkheid leerde Luther zichzelf kennen als 'zondaar'.

De middeleeuwse mystiek onderwees hem dat een mens de eigen wil moet vernietigen, zichzelf radicaal moet verloochenen. Maar Luther zag onder ogen dat een sterfelijk mens nooit volmaakt kon worden. Luther ontleedde zijn eigen ik en concludeerde dat hoe goed zijn streven ook was, hij nooit rechtvaardig zou worden. De bijbel leerde Luther in nieuwe termen over Gods gerechtigheid na te denken. Hij hield op Gods gerechtigheid als een veroordelende instantie te zien. Gods gerechtigheid ging hij zien als een geschenk waardoor de mens wordt gered. Luthers zelfonderzoek en zijn zoektocht naar Gods gerechtigheid had enorme maatschappelijke gevolgen. De kerkelijke heilseconomie met zijn gesjacher en zijn handel in zielenheil stond lijnrecht tegenover Luthers nieuwe begrip van zonde en gerechtigheid. Gerechtigheid was niet te koop en was alleen dankzij Gods genade verkrijgbaar. Een priester had daar niets over te zeggen. Voor Luther was het nieuwe begrip van Gods gerechtigheid de maatstaf waarlangs een nieuwe kerkelijke orde moest worden afgemeten. Dat nieuwe kerkbegrip was niet te verenigen met de oude middeleeuwse kerk.¹

¹ Bovenstaande geïnspireerd door het artikel van Mirjam van Veen: "De scheuring van het westerse christendom", *Woord en Dienst*, oktober 2016, pag. 18-19.

B. Verworvenheden van de Reformatie en hun gevaren

De gevolgen zijn bekend. Al vijf eeuwen leven Rome en Reformatie naast elkaar. Gelukkig vinden we elkaar de laatste vijftig jaar steeds vaker. We groeien naar elkaar toe. De protestantse kerk krijgt meer oog voor rituelen en symboliek, de katholieke kerk heeft meer aandacht voor exegese en persoonlijk Bijbellezen. Zijn we wat opgeschoten met 500 jaar Reformatie? Ik volg kort drie hoofdthema's en probeer ze door te trekken naar het heden.

1. *Sola Gratia*

Dat is toch wel het kernbegrip van de Reformatie. Meer nog dan *Sola fide* en *Sola scriptura*. Alleen door Genade. Geen aflaten en biechtsessies. Luther was niet tegen de biecht, maar er moest wel berouw tegenoverstaan, en dan nog. Door de kleinheid van de mens was zijn presteren voor God nooit genoeg. Hoe kon een mens zeker zijn van zijn heil? Het kerkelijk antwoord op die vraag voldeed niet langer. Ze bevrijdden Luther en zijn tijdgenoten niet van hun angst. Want wanneer was berouw diep genoeg? Wanneer had een mens vaak genoeg gebiecht? Wanneer had een gelovige genoeg gedaan om zonden uit te boeten? Hoe kon een onvolmaakt mens ooit voldoen aan Gods gerechtigheid? Precies: nooit. Dat ging nooit lukken en daarom was het zo'n bevrijding voor Luther om die tekst in Romeinen 1 te ontdekken die we net in de kerk lazen:

“Het evangelie is een goddelijke kracht tot redding van ieder die erin gelooft, want daarin openbaart zich Gods gerechtigheid, op grond van een steeds groeiend geloof, zoals geschreven staat: De rechtvaardige zal door het geloof leven.”

Door het geloof in de genade van God zal de mens leven. Jezus staat garant voor ons bij God en dat is de enige grond voor God om mensen te behouden: alleen door Zijn Genade.

Een mooie en bevrijdende vondst. De middeleeuwse angst voor hel en duivels werd weggenomen door het vertrouwen en het geloof in Gods genade. Dat is nog eens *evangelie* in de letterlijke betekenis van het woord: blijde boodschap. Luther vond de beweging van angst naar vreugde.

Toch was de uitwerking vaak minder vreugdevol. Dit bevrijdende antwoord van Luther is in de protestantse kerkgeschiedenis al heel snel overschaduwd door de vraag: maar wie dan? Wie is er behouden? En: hoe weet ik dan dat ik behouden ben? Alle rekenmethodes uit de Nadere Reformatie om Gods genade na te rekenen zijn daarvan het gevolg. En de beklemming van de predestinatieleer met zijn eeuwige verwerping. De boeken zijn er volgeschreven waar je wel niet aan moet voldoen om te ontdekken of je wel of niet gerechtvaardigd bent. Ze functioneerden al snel als onze goed werken, als protestantse aflaten.

➤ Een vraag voor vanavond zou kunnen zijn: hoe beleven wij Gods genade?

2. *Solus Christus*

Alleen Christus bemiddelt als Mensenzoon tussen mens en God. Maria, de heiligen, de priesters kunnen niet als tussenpersoon dienen om het zielenheil te bewerkstelligen.

Als mens, als zondaar kan je dus rechtstreeks tot God bidden om vergeving. Door het heilswerk van Jezus zijn alle hiërarchische tussenschakels overbodig geworden. *Ik alleen voor God*. Dat voorkomt inderdaad uitwassen en misstanden, maar oef. Dat is ook wel erg eng zeg: ik als arme zondaar naakt voor God.

De Reformatie is zo ook wel de kiem van ons individualisme geworden. Je bent verantwoordelijk voor je eigen daden. Je moet op zoek naar je eigen waarheid. Je mag geloven wat je wilt. Je moet het zelf maar weten en verantwoorden.

Jij staat alleen voor God – een beetje als het: “Hier sta ik, ik kan net anders,” de legendarische uitspraak van Luther voor de keizer in Worms in 1521.

Prachtig natuurlijk die eigen verantwoordelijkheid. Maar het maakt ook eenzaam en onzeker. Hoe weet ik dat ik op het juiste spoor zit? Als ik zelf de bijbel moet lezen hoe weet ik dan dat ik het goed begrijp? Hoe overbrug ik de afstand tussen het jaar nul en nu?

De sola's van Luther maken ook eenzaam. Als ik mijn eigen keuzes moet maken, als ik mijn eigen waarheid moet vinden, tja dan krijg je vanzelf evenveel kerkjes als gelovigen. “Het zoeken van de waarheid is veelal liefdeloos verlopen”, schreef bisschop de Korte ergens over 500 jaar Reformatie.² En hij heeft natuurlijk gelijk. “Zonder aan de geloofszin van iedere gedoopte iets af te doen, heeft het leergezag een eigen plaats om de eenheid van de kerk te behouden en de gelovigen bij de waarheid te houden”, zei hij er achteraan. Het is een antwoord om de eenheid te bewaren. Het leergezag. Daar word ik als postmoderne protestant wel weer wat onrustig van. Maar de vraag blijft op tafel liggen.

- Hoe funderen we onze eenheid als protestanten? Hoe gaan we om met al die verschillende meningen, met onze pluraliteit?
Durven we niks meer te zeggen, en wordt de PKN grijs? Of blijven alle kleuren, zoals in een regenboog keurig naast elkaar staan. Zoals in onze hotelkerk: vrijzinnig, oecumenisch-protestant, confessioneel, Gereformeerde Bond... . Zonder dat we elkaar ooit ontmoeten?
Of hebben we ook echt een gemeenschappelijk fundament? Vinden we elkaar ergens – en waar dan?

3. *Sola Scriptura*.

De grootste verdienste van Luther is misschien wel het *Sola scriptura*: Alleen de Schrift, of te wel: terug naar de bron! Luther vertaalde de bijbel in de spreektaal. In het Duits. Luther schreef veel in het Duits, in plaats van in het gebruikelijke Latijn. Luther maakte de bijbel toegankelijk voor iedere gelovige – tenminste als je kon lezen, wat natuurlijk vooralsnog niet voor iedereen gold. Maar toch. Een enorme democratisering van het geloof.

Bovendien kreeg het Woord een centrale plaats in de eredienst. En dat niet alleen.

De prediking kreeg ook veel meer aandacht en theologische diepgang en met reformatie en renaissance kreeg de exegese een enorme impuls.

Prachtig. En ook gedeeltelijk een antwoord op een eerder gestelde vraag: de gelovige werden toegerust in het lezen van de bijbel. Ze werden geholpen in een zoektocht in het geloof en naar de waarheid.

Maar de grote centrale plaats van het woord, heeft in het vervolg van de Reformatie en met name in ons calvinistische noorden ervoor gezorgd dat het avondmaal op het tweede plan kwam te staan. Het Woord stond voor somber en sober. Het woord staat nu ook – in ieder geval bij mijn kinderen – voor: kaal, saai en veel te lang.

- Een mens leeft niet van ‘woord’ alleen zou je kunnen zeggen. Beeld en ritueel zijn óók nodig. Ze dragen elkaar.

² “Mijn kijk op de reformatie – door bisschop Gerard de Korte” in *Woord en Dienst*, oktober 2016, pag. 24-25.

In het eerder geciteerde interview zegt bisschop de Korte: “De grote liefde voor het woord gaat bijna altijd gepaard met een onderwaardering van het sacrament en dan met name het sacrament van het heilig Avondmaal.” Misschien heeft hij ook daar een punt.

Tenslotte.

De *Tischreden* waren vooral ook een gesprek. Een inleiding van Luther voor zijn disgenoten en dan reactie en gesprek. Ik hoop u met mijn laatste drie punten geprikkeld te hebben.

- Leven wij nog met Gods genade en zo ja – hoe dan?
- Hoe vinden wij de eenheid in onze ongebreidelde verscheidenheid?
- Hoe vinden wij het evenwicht tussen het woord en symboliek, ritueel en beeld?

Denk u daar maar rustig over na tijdens dit diner.

Want ondertussen staat het buffet met de stoofpot en de kip klaar!

Eet smakelijk.

- *stoofpot met pastinaakpuree kip en witte wijn volksvoedsel. Appel compote eieren*

20.15 uur tweede inleiding (JvdB)

- *koffie/thee*

20.45 reageren op elkaar/gesprek met de zaal/vragen

21.15 uur: afsluiting